

**MİZANCI MURAD'IN YENİ BİR ESERİ :
"İKİ MÜNEVVERİN HASBİHÂLİ"**

Abdullah UÇMAN*

Rıza Tevfik'le ilgili olarak daha önce yayımlamış olduğum çalışmalarda da belirttiğim gibi¹, Rıza Tevfik'in terekesinden yüzlerce mektupla birlikte şiir, makale ve bazı kitap müsveddeleri; çeşitli kartpostal, fotoğraf ve gazete kütüpleri, kartvizit, davetiye ve cemiyet nizamnâmeleriyle bazı resmî ve gayr-ı resmî belgeler arasında bir kısmı kendisinin tuttuğu günlüklerden meydana gelen, bir kısmı da beğendiği şiirleri kopya ettiği değişik ebatta 15-20 kadar defter çıkmıştı. İşte bu defterler arasında bulunan orta boyda, ön ve arka kabı kopmuş 25-30 sahifelik bir defter diğerlerinden farklı bir şekilde dikkati çekiyordu. Ön kabın iç yüzündeki yazıların silinmek üzere olduğu bu defter de diğerleri gibi Rıza Tevfik'in el yazısı ile idi, ancak defterin üzerinde "'Hocam Murad Bey'in kitabı" şeklinde uyarıcı tarzda bir not bulunuyordu. Defterin iç kabında yer alan Rıza Tevfik'in tanıtıcı mahiyetteki yazısından da anlaşılacağı gibi, "İki Münevverin Hasbihâli" adını taşıyan, hacim bakımından küçük fakat o nisbette önemli görünen bu eser, Rıza Tevfik'in tabiriyle Mizancı Murad'ın "fırtınalı" hayatının son günlerinde kaleme aldığı, fikrî yanı ağır basan bir risale idi. Mizancı Murad, eserin kendi el yazısıyla olan yegâne nüshasını talebesi Rıza Tevfik'e² teslim edilmek ve onun tarafından da yayımlan-

* Doç. Dr., MSÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Meselâ bk. *Şırrı ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup*, İstanbul 1996, s. 7-10; *Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup*, İstanbul 1997, s. 7-9; *Bir 150'liğin Mektupları: Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*, İstanbul 1998, s. 7-9.

² Rıza Tevfik hâtıralarında çeşitli vesilelerle Murad Bey'den ve özellikle onun Mekteb-i Mülkiye'deki hocalığından şurada olduğu gibi övgüyle bahsetmektedir: "... nezâretin kapısından çıkıyorken *Mizân* sahibi Murad Bey'e rastgeldim. Mekteb-i Mülkiye hocamız bulunmuştu; bana teveccühü de vardı. Öteden beri hocalarımız sene nihayetinde nutuk söylemek vazifesini bana havale etmişlerdi. Kolay söz söylemek hususunda biraz istidadım varmış ki, öteden beri mektepte Murad Bey en mühim vekâyi-i tarihiyyeyi, meselâ İstanbul fethini bana okutur ve ben hoca kürsüsünde yüksek sesle ve etvâr-ı mahsûsa ile o vukuâtı okurken kendisi de talebe sırasında oturup dinlerdi. Biz o zamanlar bu zâtı efkâr-ı ahrârânenin en belîğ avukatı addeder ve tebcil eylerdik. Hattâ ben Mekteb-i Mülkiye'nin dördüncü sınıfına geçeceğim sene serkeşlik ve efkâr-ı muzırraya inhimâk töhmetiyle tardolunmuşum. Bu kaza, hasiphaneyeye girmezden üç sene evvel başıma gelmişti. Talebenin iltimâsı üzerine Murad Bey beni himâyetine almış ve tekrar mektebe kabul olunmaklığım için bir müddet de çalışmış iken mümkün olmazdı." (*Biraz da Ben Konuşayım*, haz. A. Uçman, İstanbul 1993, s. 367-368). Rıza Tevfik Cünye'den (Lübnan) İbnülemin'e göndermiş olduğu biyografik bilgiler bulunan bir mektubunda da: "Ben Mekteb-i Mülkiye'de iken yani 1888 ve 1890 senelerinde Ziya Paşa'ların, Nâmık Kemâl'lerin, Abdülhak Hâmid'lerin bir

ması vasiyetiyle oğlu Faruk Bey'e emanet etmiş, o da babasının ölümünden kısa bir süre sonra emaneti getirip Rıza Tevfik'e teslim etmiştir. Mîzancı Murad 1917 yılında öldüğüne göre, elimizdeki eserin kaleme alınışı üzerinden seksen yıldan fazla bir zaman geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Rıza Tevfik tarafından kopya edilen ve şu anda elimizde bulunan eserin aslı, yani Murad Bey'in kaleminden çıkan esas nüsha ise nerededir ve ne olmuştur, bunu bilemiyoruz. Bu hususta Rıza Tevfik de herhangi bir açıklama yapmamıştır. Defterin son sahifelerinde yer alan Rıza Tevfik'in açıklamalarında çok açık bir ifade bulunmamakla beraber, öyle anlaşılıyor ki, Rıza Tevfik kendisine emanet edilen hocasına ait bu defteri yıllarca itina ile saklamış ve büyük bir ihtimalle sürgünden döndüğü 1940'lı yıllardan sonra matbaaya vermek, yani yayımlamak üzere bir kopyasını çıkarmış, ancak eser her nedense yayımlanamamıştır.

Esas itibariyle diyalog tarzında kaleme alınan eserde XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa'da görülen bellibaşlı fikir akımları ile Osmanlı Devleti'nin bazı sosyal ve siyasî meseleleri, II. Abdülhamid devrinde yaşayan iki kişi, Dehrî Efendi ile Fransa'da tıp tahsili yapmış talebesi Nevzad Bey tarafından karşılıklı konuşmalarda ele alınarak tartışılmaktadır.

Diyaloglardan önce, eserin başındaki Mîzancı Murad'a ait kısa açıklamadan öğrendiğimize göre, Dehrî Efendi esasen dinsiz bir Osmanlı münevveri olup dinsizliğini kimseden gizlememekte ve dinsizliğine yeni bir din hüviyeti kazandırmaya çalışmaktadır. Dehrî Efendi'nin mektepli ve medreselilerden yüz kadar da taraf-tarı bulunmaktadır. II. Abdülhamid devrinin ünlü müneccimbaşı Ebülhüdâ'ya da hasım olduğu anlaşılan Dehrî Efendi'ye Hazîne-i Hassa'dan külliyetli miktarda bir maaş bağlanmış ve bu suretle susturulmuştur. Nevzad Bey ise, Manastır'dan Şam'a sürülmüş bir Arnavut beyinin oğlu olup Dehrî Efendi'nin tavsiyesiyle tahsil için önce Beyrut Fransız mektebine verilmiş, daha sonra Fransa'ya Lyon şehrine tıp tahsiline gönderilmiş; burada ayrıca zaman zaman çeşitli fikir adamlarının toplantılarına katılmak suretiyle kendisini fikren de yetiştirmiştir. İstanbul'a döndüğü zaman, babasının tavsiyesine uyarak önce Dehrî Efendi'yi bulmuş ve onun yardımıyla Belediye tabibi tayin edilmiş; Dehrî Efendi ona ayrıca bazı özel müşteriler de temin etmiştir. Nevzad Bey de esasen dinsiz olmakla beraber, Dehrî Efendi ile sıkı ilişkisinden dolayı, dinî ve bazı itikadî meseleler hakkında geniş denebilecek derecede bilgi sahibidir.

Eser boyunca karşılıklı konuşmalarla sosyalizmden başlanarak sırayla enter-nasyonalizm, genel anlamda din ve mezhep konusu ile özel planda İslâmiyet ve İslâm dinindeki ictihad meselesi, son kısımda da batı medeniyeti ve batı dünyası ile batı medeniyetine yetişmeğe çalışan doğunun pek de iç açıcı görünmeyen genel durumu ele alınıp tartışılmaktadır.

kıt'ası hattâ bir beyti bizim vicdânımızda kıyametler koparırdı. Bize Murad Bey tarih dersi verir ve hiç kimseden sakınmayarak Fransa İhtilâl'i'ni dahi kemâl-i belâgatla takrîr eder, anlatırdı." demektedir (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2. b., İstanbul 1971, s. 1493).

Rıza Tevfik, elimizde bulunan defterin son sahifelerine yazdığı açıklamalarda, eserin aslından, büyük bir ihtimalle devir itibarıyla aileyi sıkıntıya sokabilecek 12 sahifelik bir kısmın Murad Bey'in oğlu Faruk Bey tarafından koparılmış olabileceğini ifade etmektedir. Ancak bu haliyle bile bu küçük eser, bir zamanların ünlü Jön Türk lideri Murad Bey'in Avrupada'ki fikir hareketlerini nasıl günün gününe takip ettiğini ve bunlarla ilgili ne kadar dikkate değer tahlil ve değerlendirmeler yapabildiğini ortaya koymaktadır.

Yukarıda da belirttiğim gibi, eserin Mîzancı Murad'a ait el yazması Rıza Tevfik'in terekkesinden çıkmamıştır. Rıza Tevfik, elimizde bulunan bu defteri esas nüshadan ne zaman kopya etmiştir, bu da tam olarak belli değildir. Açıklamalarının son kısmında bir yerde, "... kendi müsveddesi olan bu yâdigarı bu âna kadar sakladım ve vasiyetini yerine getirmek için muvâfık ve müsait bir zaman aradım. Zannediyorum ki bundan müsait bir zaman yoktur; çünkü onun yaşadığı zaman içinde ömrünü telef ettiği vukuat bugün arttk hurâfât ve masal olmuştur!" dediğine bakılırsa, bu satırların, Murad Bey'in ölümünden çok sonra, büyük bir ihtimalle 150'liklerin affedilip Rıza Tevfik'in Lübnan'dan sürgünden döndüğü 1940'lı yıllardan sonra yazılmış olması gerekir diye düşünüyorum.

Halîfeye ve İslâm dinine hizmet etmek gibi halis bir niyet ve daha başka büyük ümitlerle Dağistan'dan kalkıp İstanbul'a gelen, *Mizan* gazetesinin (ilk çıkışı 1886) sahibi, II. Abdülhamid devrinin Düyûn-ı Umumiye komiseri, Mekteb-i Mülkiye'nin ünlü tarih hocası, Paris'te Ahmed Rıza'ya muhalefet eden Jön Türkler'in lideri; saraya ve padişaha yönelttiği ağır eleştirilerle gıyabında idama mahkûm edilen, ancak bir süre sonra Abdülhamid'le anlaşip İstanbul'a geri döndükten sonra bir anda yıldızı sönen ve ihanetle suçlanan Mîzancı Murad Bey'in "fırtınalı" hayatını yıllar önce, hocam Prof. Dr. Birol Emil'in büyük bir sabır, gayret ve titizlikle hazırlamış olduğu *Mizancı Murad Bey-Hayatı ve Eserleri* adlı kitabını okurken daha yakından tanımış, şahsiyetine herkes gibi ben de hayran olmuşum³. Tabii o günlerde, fakültede ders kitabı olarak okuduğum *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanının yazarı Murad Bey'in, kimsenin bilmediği, yayımlanmamış bir eserin talihin garip bir cilvesi olarak yıllar sonra bir gün benim elime geçeceğini tahayyül bile edemezdim⁴.

³ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yönetiminde hazırlanmış bir doktora tezi olan bu çalışmada Mîzancı Murad Bey'in hayat hikâyesi, eserlerinde ve makalelerinde ortaya koyduğu siyasi, sosyal ve edebi fikirler bütün ayrıntılarıyla ele alınıp incelenmiştir (İstanbul 1979). Prof. Dr. Birol Emil, Mîzancı Murad'la ilgili olarak daha sonra *Jon Türklerle Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jon Türklerin Mektupları* (İstanbul 1982) adıyla Ali Kemal ve Süleyman Nazif'ten Mîzancı Murad Bey'e gönderilen toplam 23 mektubu bir kitap halinde yayımlamıştır. Mîzancı Murad'ın hâtıraları ise daha sonraki yıllarda *Mucâhede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, (haz. Sabahattin Çağın – Faruk Gezgin, İstanbul 1994) ve *Mizancı Murad Bey'in II Meşrutiyet Donemi Hâtıraları: Hurriyet Vâdisinde Bir Pençe-i Istibdad, Enkaz-ı Istibdad İçinde Züğürdün Tesellisi, Tatlı Emeller Acı Hakikatlar* (haz. Celile Eren Ökten Argit, İstanbul 1997) adları altında yayımlanmıştır.

⁴ Eserin *Mansur Bey* (haz. M. Ertuğrul Düzdâğ, İstanbul 1972) adıyla kısmen sadeleştirilmiş yeni harflerle ilk defa yayımlanışı dolayısıyla, eserle ilgili olarak o günlerde ben de bir tanıma-eleştiri

Yazılışından 80 yıl sonra dönüp dolaşıp benim elime geçen ve yayıma hazırlanması da bana nasib olan bu küçük eserin sahibinin trajik hayatı gözümün önünden geçiyor: II. Meşrutiyet'in ilânından, daha doğrusu 31 Mart Vak'ası'ndan sonra İttihadçılar tarafından müebbed kalebendliğe mahkûm edilerek Rodos'a sü-rülen, yani daha henüz hayatta iken yokluğa mahkûm edilen ve sessiz sadasız ha-yata veda eden Murad Bey, şu anda Anadolu Hisarı'nda metruk bir mezarda yat-makta, ancak onun gibi millî kahramanların hürriyet ve demokrasi uğrunda vermiş olduğu örnek mücadele bugün hayırla yâd edilmektedir⁵.

RIZA TEVFİK'İN TAKDİMİ

Muhterem hocam müverrih-i merhum Murad Bey'in birkaç gün içinde ve nâ-murâd ömrünün son zamanlarında yazmış olduğu küçük fakat pek mühim bir eserin müsvedde halinde bıraktığı yegâne nüshasını bana ithaf ettiğine dâir defter kabının iç tarafına Fransızca olarak derc etmiş olduğu ithafnâmenin sûretidir:

"C'est une oeuvre de quelques jours de loisirs, que sont très rares dans ma vie mouvements. J'en fais eadeau à notre cher philosophe avec lequel j'ai un lieu d'attachement de plus que ses autres compatriotes.

l'auteur"⁶

Bu eserin medhalinden evvel gelen iç kabına merhum hocam birçok ünvanlar kara-lamış ve bu eserine bir ism-i muvâfik bulmak takayyüdüyle zihin yormuş ve galiba hiç birini beğenmemiş olduğu için de hepsini –okunamayacak derecede- karalayıp bozmuş. Yalnız sahifenin başına yazmış olduğu ilk isim açık bir yazı ile ve mürekkeple yazılmış olduğu cihetle ve kurşun kalemle silinmiş, binâenaleyh vâzihan okunabiliyor. Kitabın ilk ismi "İki Müverrihin Hasbihâli" imiş. Fotoğrafla aynen aldırılmış olduğum sûreti budur. Buraya o karalanmış yazıların sûreti derc edilecektir.

İKİ MÜVERRİHİN HASBİHÂLİ

Dehrî Efendi'yi düşmanları saflarında görmekten ihtirâzen kendisiyle ayrıca muka-veleye girişmiş, yani Hazîne-i Hassa'dan büyücek bir maaş bağlatarak İstanbul'a serbest ikametini temin etmiş, Dehrî Efendi dahi Ebülhüdâ Efendi'ye karşı husûmette bulunmaya-cağına söz vermiştir.

Dehrî Efendi dinsizdir. Dinsizliğini ketmetmiyor. Güya kütüb-i diniyenin tedkikatı neticesi olarak kendisince hâsıl olmuş olduğuna binâen dinsizliğine yeni bir din nazarıyla bakarak neşr etmek fırsatını fevt etmiyor. Mahâfil-i müntehâbbede itibarı yok ise de çoğu

yazısı yazmıştım: bk. Abdullah Uçman, "Mansur Bey ve Düşündürdükleri", *Fikir ve Sanatta Ha-reket*, sayı 79, Temmuz 1972, s. 64-68.

⁵ Bu vesileyle, büyükbabası Rıza Tevfik'e ait bütün evrakı bana vermek suretiyle bu eserlerin gün ışığına çıkmasına yardımcı olan sayın Rıza Başikoğlu'na burada bir defa daha teşekkür ederken, yıllar sonra da olsa Murad Bey'in vasiyetini yerine getirmenin sevincini yaşadığımı belirtmek istiyorum.

⁶ "Bu eser hareketli hayatımın nâdir âsûde günlerinin mahsulüdür. Bunu, diğer vatandaşlarından daha sıkı ve samimi bir duyguyla bağlı olduğum aziz feylesofumuza ithaf ediyorum." (Müellif)

mekâtib-i âliye mezunlarından, bir miktarı da medrese-nişinlerden olmak üzere birkaç yüz taraftarı vardır.

Mezkûr iki zâtın biri de Nevzad Bey'dir. Nevzad Bey Derviş Paşa'nın iltimasıyla Manastır'dan Şam'a teb'îd edilmiş ve Istanbulu gümrükçünün metrûkesiyle tehhül etmiş bir Arnavut beyinin oğludur. Dehrî Efendi'nin tavsiyesiyle pederi tarafından ibtidâ Beyrut Fransız Mektebi'ne verilmiş, sonra da Fransa'ya gönderilerek Lyon şehrinde dârülfünunun tib şubesine, birçok da efkâr-ı müfrit ashâbının ictimâlarına devam etmiştir.

Istanbul'a gelip yerleşmezden evvel pederinin tavsiyesiyle Dehrî Efendi'yi bulmuştur. Belediye tabibi tayinine ve ahaliden az çok müşteri peydasına Dehrî Efendi'nin yardımı olmuştur.

Nevzad Bey itikadsızdır. Cahil babası esasen akîdesini cilâlamadığı gibi papas mektebinde ise din derslerine kendine müteallik olmayan mevad nazarıyla bakmıştır. Bununla beraber papaslar tarafından sarf olunan mesainin ciddi bir gayret ve itikadın sevki eseri olmayıp mürâilîge müstenid olduğunu müşâhede edince husûmet peyda etmiş. İşbu husûmeti Fransa'da iken "anti-klerikalizm" mücadelesine koyulmuş olan efkâr-ı müfrite mahâfiline kendisini sevketmiştir. Mensup olduğu din-i İslâm'ı da Katolik mezhebi vesaire gibi ancak halktan bir kısım-ı cüz'î tarafından diğeri idare olunmak üzere tesis edilmiş bir emr-i itibârî ve ihdâsî addetmiştir. El'an mükemmel tedkikat-ı şer'iyeye mâlik değildir. Lâkin Dehrî Efendi ile ihtilâl münâsebeti ile üssü'l-esas hakkında en sayılı ulemâ-yı hâzırâyı şaşkırtacak bazı malûmat edinmiştir. Bilhassa itiraza zemin olacak meseleler zihninde mazbuttur.

SOSYALİZM

Dehrî – Azîzim, işte artık doğru dedikleri yola girdiniz. Önü açık bir memuriyet elde ettiniz. Geçinmenizi temin edecek müşteriyi de şimdiden kazandınız. Her iki cihette bundan sonra terakkî edeceğiniz der-kârdır.

Nevzad – Hamdolsun. Bu muvaffakiyeti temin için vâki himem-i fâzilânelerinin daimî minnetdarı olacağım da müsellemdir sanırım.

Dehrî – Estağfirullah. Maksat o değildi. Hayat ve maîşet âlemine dahil oluyorsunuz. Dâimî mücadele demek olan bu âlemde temin-i muvaffakiyet için elzem olan vesâite mâlik oldunuz demek istedim. Bunu da başka bir cihete nakl-i mütalâa için medâr-ı kelâm itihaz etmiş idim. Evet, memleketimizde münevver gürûhun bile ekseriyeti itibariyle maksûd-ı hayat bildikleri temin-i maîşete muvaffak oldunuz dedikten sonra sizin gibi müntahab zevât için şu gazâ ve cihad asrında onunla iktifâ edilmek câiz olmayacağını ve meydan-ı mücadelede bir mevkî-i mahsus intihâb ve muhafaza etmek icab edeceği hakkında teâtî-i efkâr edecektim. Lâkin ona mukaddime olarak sizin mâneviyat âlemini yoklayacaktım. Bugün serbestim buyurmuş idiniz. İsterseniz o yolda biraz konuşalım.

Nevzad – Teşekkür ederim. Her dâim ilm ü fazlınızdan istifâde etmeğe tâlibim.

Dehrî – Bugünkü maksûd siz olacaksınız. Sizin efkâr ve âmâlinizi, maddî ve mânevî âlem hakkındaki fikr-i mahsûsunuzu, yıkılacak ve yapılacak şeylerde tercih edecek mesleğinizi, hikmet-i zamana olan vukufunuzu bilmek, hem de mükemmel surette bilmek isterim.

Nevzad (Gülerek) – O, o, pek ileri gitmiyor musunuz?. Aradığınız şeylerin cümlesinden uryan olduğumu görünce ne yapacaksınız?

Dehrî – Avrupa'da ikmâl-i tahsil eylemiş bir sâhib-i zekâda o uryanlık olamaz derim.

Nevzad – Mütalâanız yolundadır. Lâkin doğrusunu isterseniz meşhûdât ve mesmuâtımı bir araya cem' edip o yolda bir kere olsun tedkik etmediğimi ve mevkî ve

meslek-i matlûb hakkında size izah edecek bir mütalâam henüz mevcut olmadığını cidden itiraf ederim.

Dehrî – İşi mübalâğa etmeyelim. Sizden mükemmel ve muntazam bir ilmihal istemiyorum. Gelişi güzel her şeyden bahsetmek istiyorum. Ez-cümle bu günlerde, sizin içlerinde bulunduğunuz esnâda Fransızları iki büyük mesele sarsıyordu. Elbette ondan hissenizi almışsınız. Gerek sosyalizm, gerek mezheb ile idarenin kat'-ı alâkası mesâilî hakkındaki teessürâtınızı bilmek istiyorum. Hangisinden başlayalım?

Nevzad – Hangisinden isterseniz. Şu kadar ki merakınızı teskin edecek malûmâtı bende bulamayacağınızı peşin söylemeliyim.

Dehrî – Deveran ettiğiniz dârülfünûn âlemlerinde sosyalizm fikri mezheb düşüncelerine galiptir. Ondandır başlayalım. Esasen sosyalizm fikri ekseriyetin iddia ettiği gibi sizce de neticesiz bir hayal midir? Yoksa ekalliyetin itikadı vechile medeniyet-i müstakbelenin temeli midir?

Nevzad – Tahsil âleminde etrafımda bu bâbda birçok gürültü olurken bir hayli müddet hiç kulak vermemiştim. Sonra bil-münasebe bazı bahislerde bulunarak mesele ile ülfet peyda ettim. Sosyalizmi iki kısma ayıracağız. Birincisi mânâ-yı lügaviyesiyle sırf sosyalizm, ikincisi sırf kolektivism.

Dehrî – Birinci kısım hey'et-i ictimâiye-i beşeriye intizam kesb ettiği günü başlamış. Hey'et-i ictimâiye bâkî oldukça o da mevcut demektir. Ondandır bahse lüzum yoktur. Kolektivism kısmından bahsetmezden evvel anarşizm hakkındaki fikrinizi söyleyiniz.

Nevzad – Anarşizm mücadelenin bir sûreti, bir usûlü şeklinde bir şeydir. Başka bir mütalâam yoktur.

Dehrî – Doğrudur, lâkin makbul veyahut mazur olabilir bir vasıta-i mücadele midir?

Nevzad – Menbaı hırs ve hased ve taassub olduğu gibi, neticesi dahi çoğu günahsız olmak üzere birçok can yanmasından ve mesâi-i memdûha mahsûlü âsârın tahrîbinden ibaret olacağı için bence merduttur. Medeniyet-i hâzıra binâsını beğenmemek, yerine başkasının, daha mükemmelinin kaim olduğunu arzu etmek hakkını teslim ederim. Lâkin yerine kaim olacak binanın nev' ü şânı ve vesâit-i inşâsı hakkında karar verilmezden evvel mükemmel olmak iddiasıyla mevcudu yıkmak ve ortalığı kan ile mülemmâ enkaza gark etmek bence cinnet ve cinayettir.

Dehrî – Mütalâanızı cidden tahsin ve tebrik ederim. Zaten taassub ve hırs menbalarından çıkan mahsuller umumiyet itibariyle mekruh olmak lâzım gelir. Şimdi kısım-ı sâni hakkındaki mütalâanızı söyleyiniz.

Nevzad – Bu husustaki mütalâalarım memdûtdur. Siz madde madde sual etmekle cevaplarımızı teshîl edersiniz.

Dehrî – Meselâ sosyalistler şunun bunun uhdelerinde bulunan, hattâ mesâi-i zâtiyesi semeresi olarak elde edilen îrad ve akara varınca bil-cümle emlâke gasb nazarıyla bakıyorlar.

Nevzad – Usûl ve kanun dairesinde elde edilen şeylere gasb denilmek câiz olur mu?..

Dehrî – Cevabınız ciddi değil. Mecâlis ve mehâkime göre bir cevaptır. Hikmet-cüyâne bir bahse göre cevap değildir. Hikmet ve ma'delet nâmına medeniyet-i hâzıra temellerinin tebdîli lüzumu bahsindeyiz. Temel mevzu-ı bahs olunca o temele müstenid olan usûl ve kavânin dahi ehemmiyetsiz fûrû demektir. Hele bahiste delil olamazlar. İster kanunun, teâmülün, hakk-ı takaddümün verdiği salâhiyetin mahsûlü olsun, ister berat ve ferman

ile ihsan buyurulmuş bulunan her halde bir mülk, bir arazi, bir irad bir şahsa inhisar etmeli diyorlar. Siz buna ne dersiniz?

Nevzad – Mesele pek derin ve pek çatalıdır. Yanlıklarını himmetinizle tashih etmek üzere fikrimi gelişigüzel söyleyeyim: Dünyanın kendi sekenesinin maîşetgâhı olduğuna şüphe yoktur. Hâliklarının maksûdu o olmak lâzım gelir. Bu halde "el-hükmü li-men galeb"⁷ kanunu el'ân mevcut ve makbul ise hâl-i hâzıra tabii nazarla bakmak lâzımdır. Lâkin mezkûr kanun merdud olup hak ve ma'delet matlûb ise usûl-i hâzıra-i medeniyemiz esaslı ta'dillere muhtaç demektir.

Dehrî – Nokta-i nazarınız hakîmâne ittihaz olunmuştur. Hak ve ma'delet matlûbdur. Bugün terakkî ve teâlî etmiş bulunan efkâr "el-hükmü li-men galeb" usûlüyle imtizâc edemez. Bu esası kabul ile ta'dilât hakkında beyân-ı efkâr ediniz.

Nevzad – Dünya, sekenesine maîşetgah olarak yaratılmış olunca nimetlerine umunun mütesâviyen iştirâki olmak lâzım gelir. Maksadım öyle rastgele, mevcudu ale's-seviye taksim etmeli demek değildir. Çünkü böyle bir hareket akıl ve hikmete muvâfık olamayacağından başka, makbul bir neticede karar-gîr dahi olamaz. Lâkin sekeneden biri milyonlarını ne yolda işleteceğini düşündüğü sırada yanı başında hayata tâlib bir ailenin açlıktan inlemesi câiz görülmemelidir.

Dehrî – Güzel. Devam ediniz. Biraz izahat veriniz.

Nevzad – Cemiyet hiç bir kimsenin açlıktan, susuzluktan, çıplaklıktan, velhâsıl tabii bir ihtiyacın mefkudiyetinden mutazzarır olduğunu mazur görmemelidir. İdâme-i hayat esbâbını temin etmelidir. Bu netice hâsıl olmadıkça ma'delet bahsine mahal kalmaz.

Dehrî – Esas-ı mütalâa güzel. Tatbiki sizce mümkün müdür?

Nevzad – Mümkün gibi gelir. Devletlerin çoğu yüz binlerce, hattâ bir kısmı milyonlarca asker besleyip ahvâl-i âdiyedeki maîşet ihtiyaçlarının kat kat fevkinde bulunan harb ihtiyaçlarını da tesviye edip gidiyorlar. Matlûb-ı esâsinin husûlü şu yolda tevsi ve ta'dil-i himmet ile istihsâl olunabilir.

Dehrî – Hükûmetler bütün mevcudu müsâdere tariki ile mi bunu temin etmeli? Efrâdın temyiz ve terakkîleri kapısı kapanmalı mı?

Nevzad – Hayır. Çünkü onunla şimdikinden beter bir zulüm icra etmiş olur. Temyiz ve teferrüd meydanı medâr-ı terakkî, vâsita-i kemâfâttır. Onu kapamakla necâbet ve ulviyet kapısı kapanmış olur. Bu ise başlıca tecvîz olunamayacak umûrdandır. Meselâ dünyanın vesâit-i maîşeti hükûmetin, yahut onun yerine kaim olacak hey'et-i müntahabenin yed-i idaresine cem' edebiliyor. Zer' olunacak arazi, çıkarılacak madenler, balık tutulacak sular, seyr-i sefâyine sâlih denizler ve nehirler, kesilecek ormanlar, işletilecek fabrikalar, yani bilcümle vesâit-i kâr u kisb bir idare-i merkeziyenin elinde cem' olunarak kâr ve temettü bilcümle efrâdın idâme-i hayat etmelerine kâfi miktarda müsâvât üzere tesvî ve taksim olunmalıdır. Efrâddan meselâ Mehmed tenbeldir, işten haz etmez. Arka üstü yatmakla vaktini ve hayatını geçirmek ister. Selâmet-i umumiyenin teminine medâr olup umum efrâddan matlûb olan vakt-i muayyen müstesna tutulmak şartıyla Mehmed keyfini icrâya serbest bırakılmalı. Lâkin kâfi gıda, vücudunu muhafaza edecek âdi elbise, kışın sıcak, yazın havadar mesken kendisine temin edilmelidir. Dünyanın nimetlerine hak ve hissesi bunu temine kâfidir.

Diğer taraftan meselâ Ahmed faal, gayûr, teâlî-perverdir. Tenbel Mehmed'in hissesi-ne muâdil hisse ile iktifâ etmiyor. İnce çamaşır, çok elbise, ipek döşeme, kuş tüyü döşek,

⁷ Hüküm galip gelenindir, hak kuvvetlinindir.

vâsî bahçe, mahfuz şitâiyye, ferah sayfiye, araba, kayak, hademe, safâ, sefâhat isterse me-sâisine sed çekilmemeli. Zaten umumun malı bulunan vesât-i kâr u kisb kendi kendine işleyip kâr vermez. Ancak, usta, mühendis, müdür, nâzır, nâkil, bâyi, vâkıf lâzım. Her bir fabrika, her bir maden ocağı, her bir tarla, her bir gemi, her bir pazar, her bir heyet-i ictimâiye muntazaman işlemek ister. Mehmed, kâr-ı umumînin kendisine ait hissesiyle iktifa ettiğine mukabil Ahmed terakkî etmek arzusunda olunca âdi amelelikten başlayıp liyâkat gösterdiği halde, usta, müdür, nâzır, meclis-i idareye âzâ, reis olabileceğinden baş-ka, yüzlerce liralık tekaüdüğe nâil olabilir. Hâsılı şimdiki temyiz usûlünün bir mala, bir araziye kat'î sahip olmaktan gayrı cümlesine mâlik olabilir. Hattâ kiracı ve müteahhid sıfâ-tyla çiftliğe, madene, fabrikaya bile vaz'-ı yed etmelidir. Mesâi ve menâfi kapısı açık kalır. Servet idâre-i vâhidede ictimâ edip onun tertibiyle işletilir. Kazanç umumun olur. İşletmek masârifi hüner ve mesâi ashâbına ücret olarak terk olunur. Bu suretle zâhiren usûl-i hâzıranın tebeddül ettiği bile hiss olunmaz.

Dehrî – Mütalâanızın mahdudiyetinden bahsederek mahviyet gösterdiniz. Mütalâa-nız bilâkis vâsî ve mükemmeldir. Ben dahi tamamıyla fikir ve mütalâanızdayım. Dünyanın gidişi çaresiz sizi o neticeye îsâl edecektir. İcâb-ı hal odur. İcâb-ı hal o olunca men'ine çare bulunamaz. En zâlim ve kavî hükümetler bile bütün mesâi ile o gibi icâbât-ı zamânı ancak bir asırlık müddet te'hir edebilmişlerdir. O da kuvvet ve azametleri bedeliyle tesviye-i hesap etmek şartıyla. Lâkin husûlü çaresiz olmak ile beraber hemen kolay ve birden elde edilemez. Mevcutta birçok ta'dilât icrâsı lâzım. Heyet-i ictimâiyenin şimdiki ahvâl-i siyâsî ve coğrafîsi, merâkize taksimâtı, matlûb neticenin husûlünü te'hire uğratır. Maksadın hu-sûlünü ta'cil için usûl-i hâzırada ne gibi ta'dilât icrâsı elzem olduğu ve ne suretle ta'dilâta başlanmak münasip olacağı bahislerini başka mülâkatımızda tedkik edelim. Çünkü saat on biri geçiyor. Ben de yemeğe gitmek üzere bizim Kutbû'z-zamân'a söz verdim.

ENTERNASYONALİZM

Dehrî – Kollektivizm usûlünün vaz'ı idarenin bir emir ve îlânıyla kabil-i icrâdır. Lâ-kin bugün bil-fiil birinin elinde bulunan mal veya mülk elinden cebren alınmak gasb ve zulüm demek olur. Çünkü bir kısm-ı küllîsi sırf mesâi-i zâtîyye semeresidir. Bunun için usûlün esası vaz' edilmekle beraber tatbiki meselâ tereke suretiyle tetricen icrâ olunmalı-dir. Eşya ve nukûd vârislere verilir. Umumun malı cümlesinden bulunan vesât ve menâbi defâten olamasa bile tetricen zabt olunur. Bu suretle kırk elli sene zarfında usûl-i cedîde tamamen teessüs etmiş bulunur. Artık isteyen nakid ve eşya cem'inde tamamen serbest olur. Nakd-i mevcûdunu sarf etmek, umumun malı bulunan emniyet sandığında (banka) hıfz eylemek, bir sanat-gâhı isticâr ile işletmek hususlarında hür kalır. Fakat meselenin mühim noktası bu inkılâp umum dünyada birden mi husûle gelmeli, yoksa şimdiki vâhid-i siyâsîleri içinde ayrı ayrı mı icrâ olunmalıdır. Bu bâbdaki mütalâanız nedir?

Nevzad – Bugünkü taksimât-ı siyasiye ârizî bir hâl-i muvakkattır. Vaktiyle iki aile-nin ittifak ve iştirakiyle başlamış olan meyl-i ittihad tevessüle devam etmiş, el-ân dahi devam etmekte bulunmuştur. Beşeriyeti bugün tefrik eden hudut eskisine nazaran pek azalmıştır. Bugünkü mevcudu zâhiren pek çok gibi görünürse de son asır zarfında kat' olunan mesafeye bakılırsa ittihad hâillerinin yakında ber-teraf edileceğine şüphe kalmıyor. Teves-sü-i matbuâta müstenid hiss-i uhuvvet ve menfaat beşeriyete keyfî, dinî, lisanî hududu kal-dıracaaktır.

Dehrî – "Keyfî"den maksadınız nedir?

Nevzad – Siyasî ve düvelî demek istedim.

Dehrî – Demek ki şimdiki taksimât-ı siyasiye kalkıp beşeriyet bir kanunun, bir merkezin, bir emrin altında ittihad edecektir.

Nevzad – Evet.

Dehrî – İstisnasız mı?

Nevzad – Temeddün etmemiş olanlar bir vesâyet-i mahsûsa altında muvakkat bir istisna teşkil ederler. Zaten ittihad birden husûle gelecek değil ya, ittihad kemâle ermeğe devam ettiği müddet içinde en hücrâ köşeler dahi nûr-ı nev'-i ma'rifetle tenevvür etmeğe devam ederler.

Dehrî – Bu halde nev'-i beşer ittihad edecek, heyet-i müttehidenin üss-i medeniyeti dahi iştirâk-i emvâl olacaktır.

Nevzad – İki emr-i mühim muntazam surette birbirini vely ve takip eder demek istemiyorum. Çünkü umumi ittihad husûle gelmezden evvel bazı memleketlerde iştirak teessüs edebilir. Meselâ Fransa'da iştirak, efkârı pek ziyade tevsî-i daire eylemiştir. Çok vakit geçmeden kısmî bir tecrübenin icrâsı yahut küllî bir kararın ittihâzı me'muldür.

Dehrî – Şu iki neticenin husûlü önünde tesadüf olunacak mânialar pek çok ve pek mühimdir. Korkarım ki nev'-i beşer onlara nâil olabilmek için pek çok fedakârlıklar ihtiyâr etmeğe mecbur olacaktır.

Nevzad – Vâkıa öyledir. Başlıca olarak hükümetlerin muhalefeti pek çok kan döktürebilir. Cinsiyet, lisan, ahlâk gibi medenî ihtilâflar ve mâziden mevrûs olan hissiyât-ı milliyeye dahi muhalif olanlara silâh olur. Lâkin günden güne kemâl-i sür'atle tebeddül eden ahvâl bugün pek mühim görünen o mânialar ehemmiyetten iskat edilebilir. Umumi bir lisanın lüzumu çoktan hissolanarak bazı teşebbüsler bile vâki olmuştur. Evzân ve ikbal meselesi ise hemen husûl bulmak üzeredir. Hükümetlerin muhalefetine gelince terk-i eşgal (grev) usûlü onun hakkından gelir.

Dehrî – Nasıl?

Nevzad – İnsan necîb bir mahlûktur. Hayatı mukaddestir. Muhafazası şart-ı a'zamdır. İmân-ı cedîdin üssü'l-esâsı bu olacaktır.

Dehrî – Pek güzel! Devam ediniz.

Nevzad – O halde muharebe, beyne'd-düvel muhâsama, mukatelenin kalkması lâzım gelir.

Dehrî – Sûret-i husûl?

Nevzad – Efrâd-ı ahâlî kur'a ile veya türlü usûl üzere silâh altına alınıyor. Bundan maksadın ne olduğu malûm. Lâkin o maksad tenevvür etmiş efkâra göre menfur ve merduttur. Herkesin hukuk-ı zâtiyesi hakkındaki efkâr teâlî ve tevessü etmektedir. Bir vakit gelecektir, hem de pek uzak olmayan bir müddette gelecektir ki kur'ası çıkan efrâd bilittifak, "Harb ve kıtal vahşet ve cinayettir. Elimize silâh alıp ta'limde bulunmak o vahşet ve cinayet icrâsına hazırlanmak demektir, bu ise esâs-ı fikr ü mesleğimize münâfi olduğundan ma'zuruz!" diyerek eskerliği reddedeceklerdir. Zaten bunun bazı emsâli şurada burada görülmeğe başlamıştır.

Dehrî – Lâkin öyleleri hakkında cebir isti'mâl olunarak yine ordulara gönderiyorlar.

Nevzad – Ordu sıralarına değil, ordu hapishanelerine diyelim. Muhalefeti mübeyyin kanun bendine tatbîkan hapsediyorlar. Hapishaneden çıkınca eline tüfek almağa muhalefet ettiği için tekrar hapsediyorlar. Müddeti böyle bir komedyaya içinde geçiyor.

Dehrî – Komedyaya mı?

Nevzad – Evet, komedyâ. Komedyâ değil de nedir ya? Eski zamanda olmuş olsaydı menâfi-i umumiye nâmına ve kanun-ı askeriyenin icâbına istinâden kurşuna dizerlerdi. Herkes de bunu tabii görürdü. Bugün ise bu hal tabii görülmemekte başka hükümet hesabına cinayet kaydolunacak. Bunun için hükümetler ancak hapsedmeğe cesaret edebiliyorlar. Efkâr-ı umumiyenin nazarında kışla ile hapishanenin bir farkı yoktur. Ses çıkarmaması bundandır.

Dehrî – Demektir ki emsalleri tekküsür ettikçe başa çıkmak mümkün olamaz. Çaresiz askerlik usûlü kalkacak. Maksudunuz bu mu?

Nevzad – Evet. Zaten hakem usûlünün son senelede bulunduğu rağbet nev'-i beşerin nifak ve nizâ'dan kurtulup ittihada doğru hatveler atmakta olduğunu isbâta kâfidir. İnkılâbın kurbiyeti hiss olunmaktadır. Ashâb-ı hükümet bile onu teslim başlamıştır demektir. Lahey Kongresi'nin Rusya gibi en köhne-perest bir hükümet tarafından teklif olunması şâyân-ı dikkat ve ibrettir.

Dehrî – Hulâsası: Medenî âlem siyaseten bir idare altında ittihad edecek, şimdiki hükümetler şekli-hâzırlarında bâkî kalabilecek, lâkin tedâbiri hükümetlerce müessir olacak bir heyet-i merkeziye-i umumiye teessüs eyleyecek. Bu ittihad husûlü sırasında inkılâb-ı mâlî dahi husûle gelerek sükûnet-i efkâr vâkî olacak. Öyle değil mi?

Nevzad – Evet.

Dehrî – Yalnız bir şey unutuldu. Nev'-i beşeri inkısâma düçar eden, en ziyade cıdallere sebep olarak kan döktürmüş bulunan, şimdiki kadar ittihadın önünde en metin bir sed teşkil eden ihtilâf-ı mezâhib maddesini ne yapacağız? Lâkin bahsimiz uzadı. Müzakeresini öbür mülâkata bırakalım.

DİN VE MEZHEB

Dehrî – Beşeriyet nifak ve inkısam hâillerini kaldırıp âhenk ve ittifâka doğru süratle yürümekte olduğundan bahsediyordum. Bu meyl-i ittihad ezelden beri belki mevcut idi. Hayvanların sürüye olan meyilleri dahi buna delildir. Lâkin bu meyl-i ezeldi beşeriyet me'mûlünün pek dînunda istifade edebilmiştir. İşbu infirâdın ikamesine cehâlet zemîn olmuş, mezheb, ahlâk, lisan dahi hükümetlerin ellerinde en müessir bir silâh makamına geçmiştir. O derecede ki ittihadın başlıca mâniî din ve mezhebdir denilebilir. Mâzide olduğu gibi müstakbelde dahi mezheb ittihada mâniî olmayacak mıdır? Bu bâbdaki mütalâanız nedir?

Nevzad – Bence mezheb artık bir mânî-i kat'î olabilecek kuvvet ve itibardan düşmüştür. Zaten tenevvür etmiş efkâr-ı umumiye karşı çekilebilecek maddî ve mânevî bir hâil tasavvur edemem.

Dehrî – Ben de o fikirdeyim. Mezheb çok itibardan düştü. Bununla beraber taassubtan ziyade ülfet ve teâmül neticesi olarak din bir müddet daha nifak teşebbüsâtına temel olacaktır. Yoksa sırf bir emr-i itibârî midir?

Nevzad – Tab'-ı beşerin ihtiyâcât-ı rûhâniyesi itibariyle bir emr-i hakîkidir. Lâkin mezâhib-i mevcûdenin kâffesi umûr-ı itibâriyeden başka bir şey değildir. Hattâ onların miyânında en basit tedkik ve tahkike heyet-i umumiyesi itibariyle tahammül edebileni yoktur. Erkânının cehâleti olmasaydı zamana göre tevsi-i ufuk ve ta'dil-i ahkâm etmek kapısı açık bırakılırdı. Meselâ garpta papalığın lâ-yuhtî düsturluğu en muzır bir maskaralık olduğu gibi şarkta ictihad kapısının kapanması dahi aynı mazarratı hâvî ve fuzûlî bir tedbir-sizliktir.

Peygamber, "İşbu evâmîr-i ilâhiyeyi size tebliğ'e min-tarafillâh memurum, lâkin bu memuriyetim beni sizin gibi âdi Allah kulu olmaktan kurtaramaz!" diyerek vazifesini yalnız emr-i tebliğ'e hasretmiş idi. Bu halde Kur'ân-ı Kerîm bilâ-istisna umumun malıdır. Herkes bi'l-mütalâa hisse-i aklının erdiği ahkâmı çıkarır ve ona göre harekete muhtaç kalır.

Dehrî – Bundan nifak ve ihtilâf çıkmaz mı?

Nevzad – Çıkabilir. Lâkin ahkâm-ı asliyye dairesinden ayrılmadıkça nifak ve ihtilâf, cidal ve kıtâl raddesine varamaz. Esasen şerh ve tefsir imtiyâzı hiç bir kimseye verilmemiş olduğundan, Ahmed'in veya Mehmed'in istihrâcını Ali veya Veli'ye kabul ettirmek üzere isti'mâl imkân-ı tabîî dairesinde bir şey olamayacağı gibi mantık ve hikmete de münâfî olur. Yalnız efkâr-ı zâifeye medet olmak üzere ihtiyârî taallüm dairesinden çıkmamak şartıyla erbâb-ı iktidar tarafından daima ta'lim icrâ olunmalıdır. Bu sayede sakîm ve muzır itikadların intişârı ile netâyic-i vahîmesi önüne sed çekilmiş olur. Yoksa fuzulî yasaklar ve mânâsız imtiyaz ve inhisarlar bir müddet ittihadın muhafazasına yardım etmekle beraber ashâbı yedinde gayr-ı meşrû kâr u kisblerine tecavüzü bir âlet olmaktan kurtulmayarak itikadın esasını bile temelinden sarsar. Nasıl ki her yerde böyle olmuştur.

Dehrî – Hâl-i hâzırda temelinden sarsılarak itibardan bir hayli düşmüş bulunan ve daha ziyade düşmesi de tahmin olunan itikad, ictihad kapısının tekrar küşâdı sayesinde itibâr-ı aslîsini muhafaza edebilecek mi? Bu bâbdaki mütalâanız nedir?

Nevzad – Maarifin şimdiki terakkîsi itibar-ı aslîsinin iadesine imkân bırakmaz. İctihad kapısının küşâdı ise avam itibariyle şimdiki kıymetin lâ-akal nısfını tenkîs eder. O sayede bahisler açılıp esaslar karıştırıldıkça bugünkü fikir ölçüleriyle tevfiği kabil olmayan bir kısım-ı mühim külliye itibardan düşerek terk olunur. Yalnız bunun bir cihette muhassenâtı görülür. Yani esas-ı İslâm'daki hikmetler ve hükümler tefrîk olunarak, "Ahkâm zamana göre tagayyür eder" hükm-i şer'îsi ile metrûkât te'vîl olunur ve hikmet-i asliyye müstenid ve tedkikat-ı sathiyeye fenniyyeye ve edebiyeye mukavemete sâlih olarak İslâmiyet'in ruhu kalmış olur ki hattâ bütün cihânı da kaplamak isti'dâdını kesb eder. Bence gayret-i makbûle-i İslâmiye başka meydanda izhâr-ı vücûd edemez.

Dehrî – Ahkâmın tagayyür edebileceği esasına müsteniden imamların ictihâdâtını ve -muntazaman zabt olunmuş olmayıp bir haylisi birçok batınlardan geçtikten sonra tescil edilmek ve hattâ kısmen de kelâm-ı kibâr denmeğe bile tereddüt olunmak lâzım gelirken bazı gayret-perestler tarafından has mal itibar olunmak tarîkiyle husûle gelmiş bulunan ahadiyet-i nebeviye heyet-i mecmuasında hikmete münâfî olanlarını isnâd add ile terk ve tefrîk etmek mümkün olabilsin diyelim; lâkin metn-i Kur'an'da mevcut olup bugünkü ma'lûmât-ı fenniyyeye ve hikemiyyeye ile te'vîl edilemeyen hikmetler ne olacak?

Nevzad – Sualiniz müdhîştir. Muvâfık ve müstakîl cevabım yoktur. Yalnız alelum mezâhib gayret-i hâlisâne ve insaniyet-perverâne bir takım mesâinin mahsulü olmakla beraber müessis ve mürevviclerinin gayret ve maharetlerine âlet olageldiği de müsellemdir. Bugünkü sâliklerin de icrâ-yı mahâret etmelerine mâni değil demektir. Ezcümle, muntazaman ve heyet-i umumiyyesiyle zabt olunmuş olmayıp meşhûd olan ihtilâflar üzerine Kur'ân'ın üçüncü halife zamanında şunun bunun ağızından cem' olunması ve diğer taraftan muhteviyâtından bir kısmının, Kur'ân'ın zuhûruyla ahkâmı ta'dîl edilmiş kütüb-i sâlifeden menkul olması erbâb-ı vukuf ve dirâyet için hüsn-i te'vîl ve tasfiyeler icrâsına medâr olabilir zannederim.

Dehrî – Müdhîş tavsif ettiğiniz sualim cevapsız kalmadı. Hem de pek mâhirâne bir cevaba mazhar oldu. Mezâhibin beşeriyetin icâdâtı cümlesinden olduğu esası kabul olun-

duğu halde cevabınız ayn-ı hikmet addolunabilir. Lâkin kütüb-i dîniyyenin me'lûf⁸ ve mahlûk olduklarını tereddütsüz kabul etmek caiz midir?. Bâlâda hikmet-i asliye-i İslâmiye'den bahsettiğiniz sırada "tedkikat-ı sathiyeye mukavemete sâlih" tabirini kullandınız. Sizce tedkikat-ı amîkaya hikmetler bile tahammül edemez mi?.

Nevzad – Edemez gibi geliyor.

Dehrî – Ne sebepten? Hikem ve âdâb-ı ilmiyye ve fenniyyeye hakîkaten münâfi olmasından mı?

Nevzad – Hayır. Bilâkis hikmet-i esâsiyeleri miyânında ma'lûmât-ı hâzıraya tamamiyle tevâfuk edenler çoktur. Benim hükmüm dâire-i itibarlarına nazaran kıyâsîdir.

Dehrî – İhâta edemedim.

Nevzad – Kusur bendedir, çünkü ihâtaya medâr olacak surette izah etmedim. Kıyâsım âlem-i mevcud itibariyle ahkâmı münhasır olacağı iddia olunan dairenin hiç denecek mertebede mahdut ve ehemmiyetsiz olmasına müsteniddir. Hakikat-i halde dahi kütüb-i dîniyyeye nazaran bütûn mesâi-i ilâhiyye benî ademe ve ona mesken olan küre-i arza müteveccihen sudûr etmiştir. İnd-i Bârî'de bu rütbe imtiyâza mazhar olmuş bulunan küre-i arz heyet-i umumiyeye âleme karşı ne ehemmiyeti hâizdir? Zerrenin zerresi değil mi? Az çok mektep görmüş bir çocuk bile bunda tereddüt edemez. Hattâ küre-i arz hilkat-i esasiyedeki âzâ-yı âlem içinde mevcut olmayıp nice devirlerden sonra şemsden ayrılarak vücut bulmuş ve hâlâ onun kuvvet ve himmetiyle kaim bulunmuştur. Menşei bulunan şemsin de başka bir cisme tâbî olarak devr ettiği sâbit olduğundan, şemsin bile hilkat-i asliyyeden olduğuna şüphe etmek tabîidir. Şimdi küre-i arzın heyet-i umumiyesine nisbeten âdi göze görünmeyip ancak pencereden nüfûz eden güneş aydınlığı sayesinde odamızda uçmakta olduğunu gördüğümüz işte şu beyaz tozlardan en ufağının ne ehemmiyeti varsa hey'et-i mevcûde-i âleme karşı şu kadar bile ehemmiyeti meşkûk bulunan küre-i arz ile sekenesinin gayretullahı inhisâra aldığı esasına müstenid olan bir iddia nasıl ciddi ve makbul bir iddia addolunabilir? Halbuki bütün edyân ve mezâhib bu esas üstüne bina edilmişlerdir. Bunun için en muteberleri bile şüphesiz hayır niyetiyle ve hizmet kasdıyla bile beşeriyetin ser-efrâzları ve dühâtı tarafından icad ve tertîb edilmiş ve mahsûsan ayn-ı maksatla kudsiyet ve semâviyet kisvesine sokulmuş mahsûl-i efkâr olmak lâzım gelir. Devr-i cehâlette pek çok hizmetleri sebk etmiştir. Lâkin bu günkü tenevvür eden efkâr önünde itibarlarını muhafaza etmeleri mutasavver değildir. "Tedkikat-ı sathiyeye mukavemet" sözlerimden maksat bu idi.

Dehrî – Bir سوالim daha var. Ona da böyle etraflı cevap vermenizi rica ederim.

Nevzad – Buyurunuz.

Dehrî – Tab'-ı beşerin diyânete ihtiyâc-ı kat'îsi sizce müsellemdir?

Nevzad – Müsellemdir.

Dehrî – Pekalâ. Hikmet-i vücutlarıyla hizmet-i ahlâkiye ve medeniyeleri müsellemler bulunan edyân sayesinde sunûf-ı cemiyet arasında muvâzenet muhafaza olunabilmiştir. Çünkü ulû'l-emirlerin yasakları kâfi derecede cârî olabilmek için efrâdın adedince yasakların bulunması lâzımdır. Fazla olarak bu yasakçıların nüfûzu ef'âl-i zâhiriyyeye münhasır kalıp âmâl-i bâtınıye ve makâsıd-ı hafiyelere bile tesiri olamaz. O halde nev'-i beşerde Allah'ın emrine muhâlif hareket etmekten ihtirâz, yani "günah" işlemekten ictinâb-ı rûhânî

⁸ "Yanlışdır. Müellef demek istiyor. Me'lûf ülfettendir; te'lif'den ism-i mef'ûl getirmek lâzımdır!" (Not Rıza Tevfik'e aittir).

mevcut olamasa idi en kavî ve en zâbit hükûmetle bile hey'et-i ictimâiyede âhenk ve muvâzeneyi muhafaza etmeğe muktedir olamazlardı. Şimdi cem'iyât-ı beşeriyenin mâbihi'l-kıyâmı bulunan işbu akîde, âmâl-i uhreviyesine münhasır olan işbu kanaat-i efrâd ortadan kalkacak olursa, yani günâh işlemekle Allah'ı gücendirmiş olmak ve bundan dolayı âhirette mesul edilmek korkusu zâil olursa herkesin bilâ-pervâ ötekinin malına, ırzına, canına tecavüz etmesi tarîkiyle cemiyet-i beşeriyenin âhenk ve muvâzeneti bozulmaz mı?. Siz buna ne dersiniz?

Nevzad (Biraz teemmülden sonra) – Hem "evet" derim, hem de "hayır" derim.
Dehrî – Yani?

Nevzad – Yani evet derim, çünkü hâl-i hâzırda Allah korkusu mümkün olup⁹ birden umumdan kalkacak olursa şüphesiz muvâzene-i cemiyete büyük bir halele geleceği âşikârdır. Hattâ bunun mukaddimleri olmak üzere Paris gibi taassub aleyhinde neşriyat ve nümâyîşâta merkez olmuş şehirlerde baş gösterecek birçok cinayetler vâkî olmuştur. Hayır dahi derim, çünkü o hal birden zuhûra gelmeyip tenevvür etmekte bulunan efkâr yüzünden birer birer ve tedricen husûle geleceğinden, henüz uyanamamış olan kalabalık, mu'tekid oldukları fazîletten ayrılmayacakları gibi münevver olanlar dahi yeni itikadât¹⁰ âdâbı ve fezâilî dairesinde devr ederek âheng-i umûmîye halel getirmezler. Yalnız bu bâbdaki neşriyatın¹¹ muhatabların havsallarıyla mütenâsib olmaları şarttır.

Dehrî – Pek ileri varmış olmuyor musunuz?. Yeni itikadın, yeni âdâb ve fezâilin teessüs edeceğinden emîn misiniz?

Nevzad – Eminim. Benî beşer itikada muhtaçtır. Onsuz hayatına maksat kalmaz. Putperestlik olduğunu iddia ile katolik mezhebini kaldırmış olan Fransa erbâb-ı inkılâbının "akıl" ve "hürriyet" heykelleri etrafında hora teperek âyin icrâ ettikleri de buna delil olarak gösterilebilir¹².

Dehrî – Yeniden teessüs edeceğini tahmin ettiğiniz mezhebin ne esasa müstenid olacağı, yani bir hâlîka iman ve itikad esasına mı, yoksa bir fikr-i mücerred üzerine mi istinad edileceği hakkında bir şey söyleyebilir misiniz?

Nevzad – Kat'î bir şey söylemem. Lâkin tahminat dairesinde sathî bir mütalâa beyân edebilirim.

Dehrî – Lütf ediniz.

Nevzad – Üssü'l-esâsında hâlîka iman olması kaviyyen muhtemeldir. Hem de iman edilecek hâlîkânın evsâfî şekil ve makamdan münezzehe olduğu halde her yerde ve şeyde mevcut olduğu hakkındaki en basit akîde-i İslâmîye dairesinden çıkamaz. Maddiyîyunun ve tabiiyyîyunun mesâileri daha vâsî makbul bir esasta karar bulmuş olur. Lâkin işbu iman esas itibarıyla mihver-i muvâzene olamaz. Çünkü mekândan münezzehe olacağı gibi, teessürden, takdirden, takip ve hukuktan, mükâfat ve mücâzattan, hâsılı ef'âl-i beşere her nev'i müdahaleden dahi münezzehe olması da lâzımdır. Başka türlü olursa tanımazlar. Muvâzene yeni mezhebin âdâb ve ahkâmı vasıtasıyla muhafaza olunur. En mühim ve en müşkil mesele işte bunların tayini ile kabul ve itibar-ı âleme mazhar edilmesidir. Erbâb-ı fazl u kemâl,

⁹ Bir "da" edatı ister!

¹⁰ Buraya kâf ister, çünkü "yeni" sıfatı itikadâtı tayin ile takdir ediyor!

¹¹ Burada "ki" edat-ı tayin ve takdîr olduğu için yerindedir ve kelime muârifedir.

¹² Doğrusu bu mevkîde "de" edat-ı atf ve râbitadır. Öyle olunca haşivdir, lüzumsuzdur, çünkü mâkblinde rabt edilecek bir cümle veyahut bir misal yok (Notlar Rıza Tevfik'e aittir).

yani ezmine-i cedîde "mazhar-ı ilham"ları bu vazife ile mükellef olacaktırlar. Bu emr-i mühimmi ifâya muvaffak olurlar zannedirim.

Dehrî – Şimdiye kadar o emr-i İlâhiye'nin ahkâmına vâkıf olmak, yani "Allah'a takarrub" etmek şerefi fikr-i ser-efrâzlarının gayretlerini beslediği gibi mes'uliyet-i uhreviye itikadâtı dahi bir daire-i mahdut içinde cümleyi hıfz ederdi. Yeni âlemde gayret ne ile beslenecek, mesuliyet kime ve neye karşı olacak?

Nevzad – Çok yüksek bir fikirdir. Evvelâ kolay olan mesuliyetten başlayalım. Kemâlât-ı ilmiyyeye vâkıf olmuş bulunan bir adam mutlaka kendisini bir vazife-i âliye ile mükellef addeder. Vicdanı ef'âline müfettişlik eder. Kendi zâtına, ebnâ-yı cinsine, cemiyete, umum beşeriyete, hattâ varlığının müsebbi-i aslîsine karşı borcu olduğunu his ve kabul ettiği vazâifin suver-i ifâsına göre vicdanının teessürâtına ma'ruz kalır. O ayarda bulunan adamlar için "mesuliyet" şüphesiz kifâyet eder. Gayret muharriklerine gelince, kat'î surette bahs ve iddiada bulunmak şimdilik abes olur. Çünkü bununla zihnimi yormadığım gibi, benim zihnimin yorulması da kâfi gelmez. Cidden vukuf sahibi olanların himmetlerine muhtaç bir mesele-i mühimmedir. Şu kadar ki kemâlâta vusûl "şerefi İlâhî'yi tezyid" hizmetiyle tev'em sayılacağından, tükenmez ve hadsiz bir gayret menbaı makamına geçer. Fazla olarak medeniyet ve diyânet-i hâzırada Allah'a takarrüb gayreti emsâlini takrîb etmek gayretiyle beraber tahrîk oluna gelmiştir. Kemâlâta erenler kendilerini daha yükseklere muttasıl sevk edecekleri gibi, isâli yolunda gayreti mukaddes vazife makamında bileceklerdir. Bu dahi hatırı sayılabacak bir menba'-ı gayrettir.

Lâkin fikrimce asıl mezheb-i cedîdin ruhu "beşeriyet" ve "hayat", yani mevcudiyet, varlık olacaktır. Âdi bir türâbın en âli âmâl ve ef'âle muktedir bir takım vücutlar şeklini alıp da bir müddet karar ve sebatan sonra aslına avdet etmesi, bunun sûret ve hikmet-i vukuuna vukuf, tâbî olduğu usûl ve kavânîn-i tabiiyenin keşfi ve izahı pek geniş bir meydan-ı cihad şeklini alacaktır.

Dehrî – Hayatın, yani varlığın mezhebe nasıl maksat olacağını tamamen ihâta edemedim. Mevcudiyeti nasıl anlamak ve nasıl kabul etmek lâzımdır?

Nevzad – En büyük ve en müessir inkılâp efkâr-ı hayatın mahiyetini tayin ve kabul etmek emrinde vâkı olacaktır. Mesâlik ve mezâhib-i kadîme hayata pek dîn bir kıymet biçmişlerdir. Hadd-i zâtında bir bâr, bir angarya, başka bir ecr ü mükâfata nâiliyet için tahmîl olunmuş fânî ve muvakkat bir yük makamında gösterilerek ehemmiyetinin tenkîsine hasr-ı gayret edilmiştir. Bunun da hikmeti meydandadır. Çünkü tenevvür etmemiş efkâr sahipleri için hayatın umumu sürûruna galiptir. Bu hayatta hayat maksat olmayıp saadete vusûl için vasıta makamında kabul olununca ve bâ-husus hayatın mahrumiyetleri ile onlara tahammül nisbetinde mükâfât-ı uhreviyyeye nâiliyet itikadı bâkî oldukça hususî ve umumî âhenk ve sükûnet temin edilmiş olur. Nasıl ki öyle de vâkı olmuştur. Bu itikadın neşri hikmet-i ezeliyyeye külliyyen münâfi olmakla beraber aynı fazilet addolunmalıdır. Nâsirleri de "mülhem" ve "resul" sayılmalıdırlar, çünkü maksad-ı esâsileri âli olduktan başka mesâileri dahi semerât-ı hasene ile neticelenmiştir. Lâkin o zamanların mülhem ve münevverlerine göre hikmet demek olan bu mezheb, bugünün tenevvürüne göre hikmet olamaz. Zira hayat bir bâr veya âlet olmaktan başka aksâ-yı maksad ve mahz-ı hikmettir. Kuvve-i hâlika madde-i asliyyede meknûz ve mevcuttur. Onun vücudu maddeye tevellüd ve teşekkül etmek hâssiyetini veriyor. Bunun için "hayat" demek, zâhire çıkmış olan vücûd-ı İlâhî demektir. O halde hayat en mükemmel bir şekl-i hâlik olmak münasebetiyle kudsiyette mertebe-i evlâda bulunur. Onu ifnâ ve su-i istimâl etmek a'zam-ı küfr ü cinayet olur. "Yaşamak" ibâdetin şekl-i tabiîsi sayılır. Hayatın sürûruna verilecek kıymet nisbetinde gumûmuna da kıymet verilir, çünkü gam ve keder dahi yaşamak şerefının cümle-i asliyyesindedir. Aslında hiç

olan toprak için insan şekline girince hayat ve maîşetin her bir fer'ine ait ne kadar istidat ve kabiliyeti varsa cümlesini izhâr etmek "mükellef bulunduğu vazife-i asliyyesini ifâ" eylemek demektir.

Kâr u kisb, icâdât ve ihtirâât, ıslahat ve tekemmülât yolunda, yahut tehzîb-i ahlâk, teâlî-i efkâr, tevsî'-i kudret ve nüfuz meydanında bilâ-fâsıla çalışmak efdal-i ibâdât olur. Bir insanın kendi varlığına olan vukûf-ı tâmmı, kendi safahât-ı ilâhiyesine kail edecektir. Akran ve emsâline nisbeten tefevvuk ve temeyyüzden izhâr olunacak mesâînin yekûnuyla mütenâsib olacağını bilecek, o halde ötekine kıyâsen kendi mertebesinin dûn bulunmasına kaderin haksızlığı nazarıyla bakarak keder ve hased etmeyecek veya me'yus olmayacak; bilâkis hâmilî bulunduğu kudret-i hâlikayı hüsn-i isti'mâl için ötekiden daha vâsî bir meydana kanî olarak ona yetişmeğe ve ondan daha ileriye varmağa cehd edecektir. Kemâlâtın hudut ve pâyânı olmadığı gibi onu hedef-i maksûd eden gayrete de hudut tasavvur edilemez. Böyle bir gayret temeli üzerine bina edilmiş bulunan bir mezhep dahi zevâl olamaz.

Dehrî (Müteessiren ayağa kalkarak) – Hayret ve teessürümü tabîî görünüz. Sizi pek zeki ve malûmatlı bilmekle beraber ihtisâsınızın hâricinde bulunan bu mesâil-i mühimmende bu rütbe mütebahhir bulunabileceğinizi hatırıma getirememiştim. Bütün ömrüm kütüb-i şer'iyeye ve hikemiyyenin tedkikatı içinde geçmiştir. Pek hâlis bir mü'min ve müslim olarak işe mübâşeret etmiştim. Tetebbuâtım imânımı takviye ve Allah'a daha ziyade takarrüb etmek yolundaki gayretim mahsulüdür. Muhyiddin'in âsârı sükûnet-i vicdaniyemi ihlâl etmeğe başladı. "Ikrâr-ı sahiha inkâr vâdisinden geçerek vâsıl oldum" iddiası, tedkikat ve ta'rizâta sevk etti. İmamların ehemmiyetsiz olan ihtilâfları, Hulefâ-yı Râşidîn devrinin ihtilâlleri, hikmet-cûyâne tedkikat ashâbının ta'nı, ictihad kapısının seddi evvelkinden başka bir surette zihnimi karıştırmaya başladı. Mezhebin cevâhîr-i aslîsi aynı hikmet ve hakikat olduğu halde ehl-i vukuf tarafından tenkidât-ı amikaya hedef edilmesinden neden ihtirâz etsin. İşbu ta'mikattan şerefının tezâyüd etmesi icab eder. Yoksa... diyerek nihayet azîm ve mukaddes add ile hayranı bulduğum binanın çürük esaslara müesses bulunduğuna hükmettim. Hattâ kader, cennet, ceennem, gayr-i müslim masumlarının mesuliyeti, kabir azabı gibi birçok şeylere nasıl itikad edip devam ettiğime şaşmak raddesine vardım. Sonra beni bir dehşettir istilâ etti. Nasıl? Allah'a ve âhirete iman kalmayınca dünyada kaim olarak ne kalır? Ümîd-i saadet olmayınca hayatın hikmet ve maksadı ne olabilir? Muvâzene-i âlemin temeli bulunan mezhep yıkılırsa husûl-i tevâzün mümkün olur mu?

Nevzad – Bu gibi suallere cevap arayarak bîtab kaldığım, yatağa düştüğüm olurdu. Âkîbet iman yalan olsa bile memduh bir yalan olduğunu, saadet-i uhreviyye hayal olsa bile tatlı ve lüzumlu bir hayal bulunduğunu teslim ederek hariçte hikmet ve hakikat aramaktan vazgeçmek lüzumuna kail oldum. Mütেকaddimîn-i mümtâzenin de aynı neticeye gelerek imsâk ettiklerine hükmettim. Muhyiddin'in inkârı takip eden ikrârını bununla te'vil eyledim. Bu neticede karar bulmak istediğim halde duramadım. Çünkü me'yusiyetim pek büyük olup teselli makamında tekrar bir halâs kapısı taharrîsi arzusuna düştüm. İslâmiyet'ten me'yus olunca hakikat-cûyâne edyân-ı sâireyi tedkik etmek hevesine düştüm. Fransızca tahsil ettim. Mezâhib-i muhtelif-i nasraniye esaslarıyla fûr'larını tetkik ettim. İslâmiyete nisbeten hikmeten pek dûn olduklarını görerek ümidimi kesip bıraktım. On sekizinci asrın Fransa ve Almanya hükemâsının âsârını okudum. Çok istifâde ettim. Hattâ mezhep-i İslâm'ın üssü'l-esasî hakkında bu sayede itibar kazandım. O günden beri şeriatî hikmet ve hakikata münâfî avârizdan nasıl ayıklamalı da ehl-i vukûfun ve istikbâlin yegâne mezhebi olacak bir hale getirmeli düşüncesine düşerek el-ân o gayretle yaşıyordum. Bu bâbda pek çok emek verdim. Pek büyük mesafe kat'ettiğime ve hakikata vâsıl olduğuma hükmetmeğe başlamıştım. Onun neşri çareleriyle meşguldüm. Bana muhatap olabilecek sıfat ve malûmatı câmî a-

damların vücudunu tasavvur edememek derecesinde gurura varmış iken şimdi bi-hakkın sizden bir a'lâ tokat yiyerek terbiye edildim. Benim vâsıl olduğum hakikatın şark itibarıyla kendi zâtına mahsus bir imtiyaz olduğuna en ziyade kanî bulunduğum şu dakikada bu vâdilerin cahili bildiğim zât-ı âlînin bunda benden ziyade yüklü bulunduğunuzu gördüm. Çünkü hakikat yolunda vâsıl olabildiğim merite umumiyet itibarıyla binâ-yı istikbal için sizin tersim ettiğiniz planın fevkinde değildir. Hele beşeriyet ve hayat cihetine müteallik tasavvurunuz kat kat benim istihracımın fevkinde olduktan başka imân-ı cedîde bi-hakkın temel olacak bir ilham addediyorum. Mübâlağasız söylüyorum ki içimde bazı tereddütler ve ihtirazlar mevcut idi. Bu da cevher-i imânın bütün cilâsı ile fikrimde henüz tecessüm etmemesinden ileri gelmişti. Ne olduğunun farkına varamayarak noksanımı hissediyordum. Sizi dinlerken kendi tasavvurâtımı daha makbul görmeğe başladığım gibi hayat meselesi sayesinde o noksanı ikmal etmiş oldum.

Dehrî – Hâlisâne tebrik ederim. Beni çok minnetdâr ettiniz. Hocam diyerek kemâl-i ihtiramla ellerinizi takbil etsem yeridir.

Nevzad – Estağfirullah!. Siz benim kadîmden beri üstadımsınız. Sizin ellerinizi öpe öpe feyz buldum. Benim bu hususta mütalâalarımı mübalağa etmeyiniz. Siz ulûm ve maârifin ve neşriyatın şarkta hâl-i hâzırını nazar-ı itibara alarak hükmetmek hatasında bulunuyorsunuz. Garbin vesâit-i tahsilini hesaba koyarak, yani evvelleri yüz sene tederrüs ile istihâli mümkün olmayan ulûm ve maârifin bugün ansiklopediler ve mevkut neşriyat sayesinde yalnız bir ay zarfında elde edilebileceğini düşünerek söylediğime kıymet biçmek cihetini ihtiyâr buyurmuş oldunuz, cüz'î bir âferinime bile medâr olacak bir gayret-i zâtiyeme rast gelemezsiniz.

Dehrî – Mahviyet fazilet olsa bile bu rütbesi makbul olmamalıdır. Çünkü hüsnden ve mantıktan ârî olur. Şimdi her dârülfünun müdâvimi bu meseleler hakkında bu rütbe müdâvele-i efkâra muktedir olur mu demek istiyorsunuz?

Nevzad – Hayır, olur demek istemiyorum. Olabilir demek istiyorum. Benim hal ve mevkiimde bulunmuş olanların aynı mütalâalara muktedir olacaklarına şüphe etmiyorum.

Dehrî – Nasıl hal ve mevkiiniz?

Nevzad – İlmihâlin verdiği gayret yüküyle papazlar mektebine girmiş idim. Mezhep derslerinin haricinde kaldığım halde işin içinde pek çok mürâilik ve sahtekârlık âsârını müşâhede edince Katolik mezhebine ve bilhassa Cizvitliğe husûmet peyda ettim. Fransa'da ikametim dahi mezhep gürültülerinin en şiddetli zamanına rast geldi. Sevk-i tabîî ile papazlar aleyhinde icrâ olunan vaazların müdâvimi oldum. Katolik sikkesinin kalp olduğunu görünce tıpkı sizin gibi telâşa düşerek elde bulunanları da muayene lüzumunu hissettim ve pek mebzûl olan vesâite müracaat ettim. Derslerin tatili müddeti bulan üç ayda suhûletle istihâli-i maksad ettim. Görüyorsunuz ki bunda fazla bir marifetim yoktur.

Dehrî – Başka biri olsa Cizvitlere husûmet etmeğe üşenir, mektebin nîk ü bedini tedkik etmez, Fransa'da dahi konferanslara ve vaazlara devam edeceğine kafeşantnlara giderdi.

Nevzad – Bunun da mesulü sizsiniz. Çünkü fikr-i tedkikatı on iki yaşındaki çocuğa ilka ettiğiniz gibi papaz mektebinde ve Lyon'da ihtiyâr olunacak hatt-ı hareketimi de tayin etmişsiniz. Lâkin ders vakti gelmiş. Allah'a ısmarladık.

Dehrî – Daha on dakika var. Araba ile beş dakika mektebe kadar varırsınız. Çarşamba günü yine burada birleşeceğiz değil mi?

Nevzad – Artık bu tertip üzere gideriz. Çarşambalar benim sizin tarafınızdan imtihan olunmağıma tahsis olunmuş demektir.

Dehrî – Dehrî hoca Doktor Nevzad Bey'in tıp konsültosu değil, akaid dersi vermesi desek daha doğru olur.

Nevzad (Lâtime ile) – Haydi öyle demek olsun!.

METBÛ VE TÂBİLERİN HUKUK VE HUDUDU

Dehrî – Medeniyet-i müstakbelenin temellerini tedkik ettik. Şimdi binanın sûret-i inşasına gelelim. İnşaata başlamak zamanı gelmiş midir?.

Nevzad – İnşaat-ı umumiyeye mübâşeret için şarkın hâl-i hâzır-ı medenîsi asla müsait değildir. Mimarlar ikmâl-i nevâkis etmeğe çalışmakla beraber ibtidâ-yı emrde halkın en basit hukuk-ı tabiiye ve medeniyeye nail olmasına şimdilik hasr-ı gayret edilmelidir. Biz Avrupa'nın şimdiki medeniyeti, şimdiki usûlü, ahâlisinin şimdiki hukuku, hükümetlerinin şimdiki meşrutiyet ve mahdudiyetleri, maarif ve sanayiîni şimdiki intişârı derecelerine varmağa çalışmakla iktifa etmeliyiz. Biz bununla meşgul iken elbette bugün terakkîyat itibarıyla ön ayak bulunan bazı memleketlerde asıl inşaât-ı esasiye husûle gelmeğe başlar. Bu tecrübeleri de ileride bizim işimize yarar.

Dehrî – Tedricen istihsal olunmak tarîkıyla ancak birçok müddette matlûb elde edilecek demektir. Kadîmde büyük inkılaplar birden husûle getiriliyordu.

Nevzad – O vaktin medeniyeti ona müsait idi. Halbuki şimdi değildir.

Dehrî – Vesâit-i intişar evvelkine nisbeten bire karşı milyon demek olduğuna nazaran şimdiki medeniyetin o nisbette müsait olması lâzım gelmez mi?

Nevzad – Terakkîyât-ı hâzıradan müstefid olan memleketler itibarıyla mütalâanız doğru olmak lâzım gelir. Çünkü bugün memleketin birinde zuhûra gelen bir vak'a telgrafla her tarafa yayılarak yirmi dört saat zarfında kıtaât-ı hamsede milyonlarca halk aynı teessürâta mağlûp olur ve binlerce gazete aynı bahisle karîlerini işgal eder. Lâkin bahsimiz bizim biçâre şarka münhasır idi. Şark henüz hâl-i tufûliyettedir. Onun bulûğa ermesine intizâr etmek lâzımdır. Erbâb-ı iktidârın mesâisi şimdilik şu matlûbun husûlünü ta'cil cihe-tine hasr olunmalıdır.

Dehrî – Vaktiyle büyük inkılaplar iki suretle vâki olurdu. Cemiyetin birinde bir dâhî zuhûr eder. Ortalığın noksanını ihâta eder. Kimi sırf temâyülât-ı hasene sevkiyle, kimi de hırs-ı şöhet ve enâniyet tahrîkiyle hareket eylerdi. Fazilet müctehidlerine ilk tarafgirler tarafından ulûhiyetten ilham ve mazhariyet kisvesi takılırdı. Resmen nebî ve resul olurdu. Halkın cehalet ve taassubu sayesinde çabucak iş olur biterdi.

Şöhret müctehidleri ise cebir ve şiddetle ortalığı yakar ve yıkar, enkazından keyfine göre bina yapardı. Mâzide efrâdda fikir veya meslek-i zâtî yoktu. Âmirlere, daha doğrusu kendisinden daha kavî olanlara körü körüne tâbi olurlardı. Yani çobanın keyfine tâbi bir sürü olmaktan kurtulamazlardı. Şimdi ise âdi köylülerde (bile!) hiç bir şeye mukabil feda edemeyecekleri bir takım efkâr ve âmâl mevcuttur. Ortalığın hâl-i hâzır-ı eski usûlün icrâsına müsait değildir. Bunun için bizim şark itibarıyla meydan-ı ictihad terakkîye nâil olmuş, garp ile hem-pâ olarak gidebilecek bir dereceye kadar sevki gazâsında aranmalıdır.

Dehrî – Ben dahi bu fikirdeyim. Mahviyet ve meskenet kalkmalı. Bir fert mâlik olduğu hukukun kâffesini bilmeli, onlar hiç bir kimsenin, hattâ başlıca hükûmetin tecavüzünü çekememek lüzumunu hissetmeğe başlamalı. Hükûmetin kendisine karşı mukavele ile merbut bir müteahhid ve mütevellî olduğunu ve ahdinde kusur edince vazife dairesine davete ve icabında dahi azl ve tebdîle salâhiyetdar olduğunu iyice bilmeli. Halkımız serbestî-i matbuat, serbestî-i ictimâ, serbestî-i va'z ve telif sayesinde o mertebeye varabilir. Hükûmet dahi halkın istidadına göre ta'dil-i hal ve mevki etmekten hâli kalmayacağından, büyük bir

sarsıntıya dûcâr olmaksızın inkılâb-ı siyâsî husûle gelir. Yani şark dahi terakkî sınıfına dahil olur.

Nevzad – Bugün mevcut olan hal içinde sizce en muzır olan ve en evvel kalkması icab eden yolsuzluk veya zulüm nedir?

Dehrî – Şüphesiz çoktan siz bunu zihninizde tekrar ettirmişsiniz. Ne olduğunu gizlice bir kelime ile şuraya yazınız. Bakalım benim söyleyeceğime tevâfuk eder mi?

Nevzad – Nezaket edip yalan ihtiyâr edeceğimden mi korkuyorsunuz? Haydi dediğiniz olsun. İşte bir kelime ile, daha doğrusu iki kelime ile yazdım.

Dehrî – Pekalâ. Bence zamanın en büyük zulüm ve gasbı, te'vîl ve af kabul etmez cinayeti, hükûmetin en büyük suistimâli efrâdın ve eşyanın isti'datlarına göre memlekete nâfi olmalarına kasden mümânaat olunmasıdır.

Nevzad (Kâğıt parçasını uzatarak) – İşte şunu yazdım.

Dehrî (Okuyarak) – "Habs-i istidad!" Sübhânallah, gördünüz mü? Nokta-i nazarda ittifak var.

Nevzad – Tabiidir. Gaile pek göze çarpıyor. Adım başında kalbe ve ruha ıztırab vermekten hâli kalmıyor.

Dehrî – Hele mezheb-i hakiki itibariyle a'zam-ı küfr demek olur. Bunun mesulü kimdir?

Nevzad – Herkes ve hiç kimse

Dehrî – Aa..... Acayip!.

Nevzad – Kimin emir ve nehyi ile ortada iş görüldüğü malûmdur. Lâkin hoca efendi ben padişah hakkında herkesle hem-efkâr değilim. Külliye değilse (bile!) âsârının kısm-ı küllisi itibariyle ben kendisini masum ve bizimle beraber mazlum bilirim. Taaccübünüzü tabii görürüm. Lâkin mahremlerinden bir zat sayesinde bazı hallere vâkıf oldum ki eski husûmetim yerine ıztırab-kârâne bir muhabbete müptelâ oldum. Pek ziyâde acıyorum. En büyük çileye uğramış bir biçâre makamında görüyorum. Kendisi için halâs kapıları da artık sed olunduğundan hiç selâmet tasavvur edemiyorum.

Dehrî – Mütalâatınızın hikmetini ihâta edemiyorum. Lâkin bu hâle gelmesine sebep ve mesul kendisi değil mi?

Nevzad – Bizde şehzâdeye verilen talim ve terbiye, birden riyâset-i umûru deruhte edince nîk ü bedlerinden mesul addedilmesi için kâfi görülürse, dediğiniz doğrudur, değilse doğru olamaz.

Dehrî – Haddini bilip istişâre etmeli.

Nevzad – İstişârede kusur etmemiş olsa gerektir.

Dehrî – Zannetmem. Kim ile istişâre ediyor? Kimin sözüyle hareket ediyor?

Nevzad – Çok. Kıdem itibariyle bir ikisi ile iktifa etmek üzere Said ve Mahmud Nedim Paşalar ile Ebülhüdâ Efendi'yi söyleyeyim.

Dehrî – Gayret ve hamiyet sahibi olmakla beraber Said yarı akıllı, yarı mecnun olduğundan tesiri bir ileri bir geri olarak yerinde saymak nevindendir. Onu müstesna tutalım. Mahmud Paşa'dan daha bayağı ve hâin, Ebülhüdâ'dan daha muzır ve münafık kimse olmadığı müselle-i âlemdir. Daha lâyık bir kimse yokmuş gibi en muzırlara yapışması mazur olabilir mi?

Nevzad – Olur. Talim ve terbiye bahsini bunun için mukaddime edindim. Avdete kabiliyet kalmadığını hissedinceye kadar hulûs-ı niyet ile hareket ettiği bence şüphesizdir.

Dehrî – Haa, söyle!. Onu hissettikten sonra?

Nevzad – Yine talim ve terbiye maddesini bırakmaksızın muhafaza-i nefis mesele-i mühimmesi tedbiri şaşırtmıştır. Bu dahi Rıdvan (Paşa) ve Melhame (Selim Melhame Paşa) gibi devletlülere itibaren beçki ve kapıcı makulelerine varıncaya kadar bil-cümle vicdansız kâr u kisb haşerâtına gıda olması neticesidir. Bunlar örümcek! Etrafını sımsıkı sararak bilâ-insaf ve bilâ-merhamet kanını emmekte ve şahsını lekelemektedirler. Hamiyyeten veya merhameten imdâdına şitâb eden erbâb-ı gayret zuhûr edince haşerât, şikârlarını elden çıkarmamak tasasına düşmüş vahşi canavarlar gibi saldırmakla beraber tırnak ve hortumlarını vücuduna daha derin sokmağa koyuluyorlar.

Bu hâli yakından gören ve bilen bir adamda husûmet eseri görürsem doğrusu yürek-siz derim. Lâkin bununla beraber tarih ve beşeriyet-i müstakbele önünde II. Filip kadar mesul olacağı, hem bi-hakkın mesul olacağı müsellemdir.

Dehrî – Dediginizin doğruluğuna kail olsam ben dahi aynı şefkati hissetmekte kusur etmezdim. Lâkin vaktiyle Ebülhüdâ ile ahlâk ve mişvârı hakkında çok bahisler geçmişti. Kendisinin islahından meyus olan Ebülhüdâ kendisini bambaşka bir şekilde tarif etti. Ebülhüdâ ise en ziyade ihtilâta bulunanlardan olduğu gibi Tahsin (Başkâtîp) ve Hacı Ali (Baş mâbeyinci) gibi budala olmayıp şeytan gibi akıllıdır.

Nevzad – Fazilet takibinde halis midir?

Dehrî – Hâşâ!

Nevzad – Şikârından en çok istifadeye koyulmuş bir vampir (cadı ve insan kanı emmekle hayatını temin eden bir nevi yarasa) bulunan Ebülhüdâ'nın fazla bir münafıklık olmak üzere kasden o yolda neşriyatta bulunmasına ihtimal veremez misiniz?

Dehrî – Vızır, vızır!

Nevzad – O halde?

Dehrî – Hükmünüz doğru olabilir.

Nevzad – Hükmüm ki gayet saf, namuslu ve gayretli bir adamın meşhudât ve malûmatına müsteniddir.

Dehrî – Pekalâ! Harfiyyen doğru olduğunu kabul edelim. Ortalığa göre faidesi ne?

Nevzad – Hiç!. Yalnız husûmet yerine merhamet etmek!.

Dehrî – Hayra göre çalışmaya mâni mi?

Nevzad – Asla!.

Dehrî – O halde yaşasın cihad!. Ve Islâm.

Nevzad – Öyle ya!.

Dehrî – Bahsimizi burada keselim de gelecek ictimâda ahvâl-i hâzırada ilk takip olunacak emelleri ve hatt-ı hareketi tayin edelim.

RIZA TEVFİK'İN AÇIKLAMALARI

Bu bahislerden sonra on iki sahife yırtılıp atılmış. Böyle olduğu, sahifelerden kopup defterde kalan parçalardan kat'iyyen anlaşılıyor. Kitabın nihayetinde de, "Esbâb-ı Tedennî" serlevhası altında dört satırlık bir mülâhaza var ki - zannıma göre- müellif tarafından yazılması mutasavver ve belki de mukarrer olan bir bâbın başlıca mevzuunu teşkil edecek olan esaslı meseleyi mahiyeti ile hatıra getirmek için oracığa acele kaydedilmiş bir not olsa gerektir. Bu not bir ince fikir kalemiyle acele yazılmıştır. Bunun altında yine bir not var ki üçer buçuk satırlık iki fıkra olarak Türkçe kalemle ve yine müsta'celen oraya kayd olunmuştur. Mevzuu da tebeddül-i saltanatla muâhedât-ı iktisadiyenin tecdîdine vesile peyda olacağına dair bir muhtıradır, birinci fıkra buna hasr olunmuştur. İkincisi de tebeddül-i saltanat vukuuna rağmen muâhedât-ı siyâsiye tamamen riayet olunması tabii olduğuna dairdir.

Evvelâ, bu yazıların farkından şunu anladım ki, merhum, bu iki notu aynı günde kaydetmemiş ve arada bir fâsıla-i zaman geçmiştir; ve bu risaleyi ömrünün ciddi bir hastalıkla heder olduğu son günlerinde yazmıştır ki zaten bana bu emaneti merhumun vasiyeti üzerine hemen getirip tevdi eden oğlu Faruk Bey de maraz-ı mevtime bu küçük kitabı te'lif ve vefatından sonra bana bizzat getirip tevdi etmesini vasiyet ettiğini söylemişti. Anlaşıyor ki diyalog, yani iki kişi arasında muhâvere tarzında yazmış olduğu bu kitabı bir iki meclis-i mübâhase ilâvesiyle azıcık tevsî etmek istemiş ve bahse mezvû ittihaz edeceği meselelerin muhtırasını da kaydetmiş olduğu halde zavallının ömrü vefa etmemiş olacak!..

Yırtılıp atılan on iki sahifeye gelince; emînim ki onları kendisi yırtmamıştır. Çünkü bu sahifeleri yazdıktan sonra yırtıp atmak olsa olsa o zamanlar hâlâ mühim makamlar işgal etmekte bulunan bazı ricâl-i hükûmetin isimleriyle beraber seyyiât-ı idâresini zikr etmiş olmak sebebiyle onların gayz ve intikamına hedef olmak endişesi olabilirdi. Halbuki benim ve belki hepimizin bildiği Murad Bey'in böyle bir endişeden tevehhüm edip de tükürdüğünü yalayacak kadar korkak bir adam almadığı ef'âl ve harekâtıyla muhakkaktır. Kendisini İttihadçılar idama mahkûm ettikleri ve verdikleri hükmü bir türlü icrâya cesaret edemeyip de nefy ettikleri halde, bu cesur adamın İttihad idaresinin seyyiâtına dair menfâsında yazıp tab ettirmiş bulunduğu kitaplar bugün benim gözümün önündedir. Hal böyle iken, iki gün sonra dünyaya ebediyen veda edeceğini hisseden, yalnız his değil cezm ve teyakkun eden bir adamın böyle endişelerle lerze-nâk olarak yazdığının bir kısmını yırtıp atması hatıra gelir şeylerden değildir. Zannedersen o zaman pek genç olduğu halde aile riyâsetinde babasını istihlâf eden Faruk Bey belki böyle bir endişeye düşerek o birkaç sahifeyi imha etmiş ve bunu bîkes ve bîcâre kalan ailenin başına bir belâ daha getirmemek için yapmıştır.

Beni bu zanna düşüren bazı deliller var. Bu küçük kitabı okuyanlar görecektirler ki merhum, bu muhazaralarda Sultan Hamîd nedîmlerinden ve bendegânından beş on kişinin ismini zikrediyor ve onların mesâvî-i ahvâlini söylemekten çekinmiyor. Meşhur müverrih Naimânın portreleri kadar realist olan bu seciye tasvirleri merhumun kendi görüşü, kendi tecrübesi ve kendi kanaat-i vicdaniyesi ve kendi eseri olduğu için, kimseye bu hususta bir mesuliyet teveccüh etmez. Bu sahifelerde o adamlardan pek mühimlerinin ismi de geçtiği ve haklarında pek fena hükümler verilmiş olduğu halde o sahifeler yırtılmamıştır. Fakat dikkat ettim ki bu kitap yazıldığı zaman onlar vefat etmiş bulunuyorlardı. Bazı sahifeleri yırtan her kim ise belki onların hakkındaki sözleri tayyetmekte beis görmemiş, fakat hâlâ sağ olan bir takımının hakkında söylenen sözleri sebt etmekte mahzur görmüş olsa gerektir. Her ne ise şahsiyâtın tayy ve isbat edilmiş olmasında zerre kadar ehemmiyet yok. Ben merhum ve muhterem hocamın vasiyeti ile bana tevdi edilmiş olan emaneti -âdeta dindârâne bir hiss-i hürmetle ve elime vâsıl olduğu gibi- bugün herkese arz ediyorum ve bu hizmete memurum. Yani bu küçük kitabı okumağa kimse râğbet göstermese bile neşretmek ve şerhedip hâvî olduğu bazı mühim fikirleri ifşâ etmek bence bir mukaddes vazife hükmündedir. Çünkü bütün kusurlarıma rağmen bana daima ibzâl-i teveccüh etmiş, ümid vermiş ve benden daima hizmet me'mul etmiş olan hocamın, söz söylemek, bana ilham ettiği arzu böyle bir hizmetti. Bunda hiç şüphem yoktur. Onun için kendi müsveddesi olan bu yâdigârı bu âna kadar sakladım ve vasiyetini yerine getirmek için muvâfık ve müsait bir zaman aradım. Zannediyorum ki bundan müsait bir zaman yoktur. Çünkü onun yaşadığı zaman ve içinde ömrünü telef ettiği vukuat bugün artık hurâfât ve masal olmuştur¹³.

¹³ Rıza Tevfik'in açıklamaları defterin 22-24. sahifelerinde yer almaktadır.